

Op Scheveningen

door Nora van Laar

Achtergronden en uiterlijke beschrijving

De verhalenbundel *Op Scheveningen* van Helga Ruebsamen (* Batavia 4 september 1934, † Den Haag 8 november 2016) verscheen in 1988 bij uitgeverij Querido te Amsterdam. Het werk beleefde tussen 1988 en 2014 acht drukken, waarvan de laatste in februari 2014 bij uitgeverij Atlas Contact. Enkele verhalen vindt men terug in de tweedelige verzamelbundel *Jonge liefde en oud zeer: de verhalen* die in 2001 het licht zag.

In 1989 verzorgde Dedicon, die zich met haar fonds richt op mensen met een leesbeperking, een audioversie. Voor luisterboekenuitgeverij Rubinstein sprak de schrijfster in 2014 zelf op cd drie verhalen uit de bundel in: 'Op Scheveningen', 'Hoedje van plezier' en 'De meisjes uit Marlot'. De overige twee verhalen, 'Baling' en 'De Panter van Piet', zijn alleen in de bundel zelf te vinden. In 2014 ten slotte kwam Atlas Contact met de e-bookversie van het werk. Veel eerder, in 1992, publiceerde Twenne te Berlijn de Duitse vertaling *Auf Scheveningen: Erzählungen* van de hand van Rolf Erdorf.

Op Scheveningen werd in 1989 onderscheiden met de Littéraire Witte Prijs, de tweejaarlijkse prijs van de Haagse Sociëteit de Witte, bestaande uit 5.000 gulden en een legpenning.

Tussen *Op Scheveningen* en Ruebsamens eerder gepubliceerde werk zit een gat van vijftien jaar. In verschillende interviews vertelt de schrijfster over het perfectionisme dat aan dit writer's block ten grondslag lag. Ben Havemans geeft in december 1988 haar verklaring als volgt weer:

Al die jaren heeft ze onophoudelijk voor zichzelf geschreven; gesleuteld aan verhalen, een eigen wereld scheppend om overeind te blijven, om net als haar hoofdpersonen te ontsnappen aan de realiteit 'die ik nooit echt volop leuk heb gevonden' en haar eerder angst inboezemt. Die angst weerhield haar van publiceren.

Tegen deze journalist vertelt Ruebsamen ook dat ‘De meisjes uit Marlot’, in tegenstelling tot de overige verhalen, niet verzonnen is, al heeft ze het wat beter laten aflopen dan in werkelijkheid het geval was: ‘Het liep in werkelijkheid met die *Marlot*-meisjes bijvoorbeeld bar en boos af. De een is volkomen starnakelgek geëindigd, de ander is steeds meer geamputeerd en daar was ten slotte eigenlijk alleen nog maar zo’n mandmens van over.’

Inhoud

Op Scheveningen

Op een nacht rijdt Koos een jonge vrouw aan. Hij neemt haar mee naar huis, waar zijn moeder Cootje zich over het slachtoffer ontfermt. Tot hun schrik hebben ze met een buitenlandse, mogelijk Turkse, te maken, een onmogelijkheid in het zo blank gebleven Scheveningen-dorp. Maar voor Koos is het meisje ook ‘een prinses’ op wie hij meteen verkikkerd raakt. Om hun geheim te bewaren sluiten moeder en zoon de gordijnen en maken ze de dorpsbewoners wijs dat het huis een bende is omdat Koos aan het behangen is.

Maar de wantrouwige buurvrouw Lena neemt het niet en gaat Cootje, die alleen een houten keukenkruk ter verdediging heeft, met haar aardappelmessje te lijf. Het dorp loopt uit, Lena’s man en zoon dreigend voorop. Koos verschijnt pas na schreeuwen van zijn moeder, de gulp nog halfopen wegens de ‘besonjes’ waarin hij werd gestoord.

Cootje delft het onderspit, maar zoonlief lost de zaak op door zijn prinses in de duiventil op het dak te zetten en zijn gehavende moeder tussen de nu ver opengeschoven gordijnen voor het raam. Zelf mengt hij zich die avond onder het publiek van het eerste duinvuur van het jaar dat de dorpelingen van onder andere Cootjes keukenkruk stoken.

Hoedje van plezier

Sinds kort woont Lies’ licht dementerende moeder bij haar dochter in dier flat op Scheveningen. Moeder was vroeger als gerenommeerd hoedenontwerpster bekend onder de naam Ludmila, winkelhoudend aan het dure Noordeinde in Den Haag. Voor Lies betekent de situatie het einde van haar oude leven met haar vriendin Fred en de zes kartuizer katten; haar leven wordt voortaan bepaald door moeders wens de oude luister hoog te houden.

Alleen in het golfslagbad kan Lies nog zichzelf zijn. Ze heeft er vriendschap gesloten met Anabel, ook een dame op leeftijd, maar nog altijd uitdagend in de mooiste badpakken; een paar mannelijke badgasten herinneren zich haar als hoerenmadam.

Graag wil Anabel meewerken aan Lies’ plan moeder te laten zien dat die niet vergeten is, door met een van de oude creaties

op het hoofd langs te komen lopen. Maar de actie pakt anders uit dan gepland. Woedend opent de oude vrouw het raam en roept: 'Hoe komt het dat een Koningshoed het hoofd ooit van een straathoer.' Lies, die moeder naar binnen wil trekken, besluit in een opwelling anders: het leek beter 'zo'n ontevreden moppe-raar [...] de andere kant uit te duwen [...]'.

Sinds de zestienjarige Joost een microcomputer heeft, gaat hij zo snel mogelijk naar zijn kamer, zijn ruziënde ouders in de woonkamer achterlatend. Voor zijn moeder is dit een domper, omdat ze hiermee de door haar afgedwongen steun van haar zoon mist.

Achter het computerscherm speelt de jongen een oorlogsspel in de ruimte; zijn alter ego is ruimteschipcommandant Baling. Baling is het resultaat van een leerproces waarbij de tiener van snelle verliezer in een dodelijke ruimtepiraat is veranderd, in een gehard soldaat die zijn tegenstanders zonder enig mededogen kapotschiet.

Wanneer Joost op een avond zijn Engelse bulterriër Boelie pas na middernacht uitlaat, geeft hij het dier een stok in de bek en pakt hij zelf een steen. Hij loopt naar de viskraam bij Kijkduin waar het meisje Bekkie de zaak runt. Ooit scheen ze hem heel wat toe, zeker nadat ze hem had gered van een stel pestende nozems. Ze had Boelie een pitbull genoemd waarop de jongens waren teruggedeinsd. Nu ziet Joost echter ineens hoe slonzig het meisje eigenlijk is.

Aanvankelijk door stok en steen geïntimideerd begint Bekkie te schreeuwen, maar al gauw gedraagt ze zich uitdagender. Wanneer ze ongevraagd een slokje uit Joosts bierblikje neemt, ervaart die dat als ongewenste intimiteit. De jongen pakt de steen, maar houdt zich in: 'Misschien had Baling hem wel tot rede gemaand.' Daarna draait hij zich om en rent naar huis.

Wanneer de twaalfjarige Nora merkt dat ze meer haar op haar lichaam krijgt, hult ze zich alleen nog in trainingspakken. Als remedie tegen de schaamte geeft huisarts en huisvriend oom Pilli haar het advies om in de omgeving fietstochten te maken. De ritjes betekenen voor het meisje meteen een ontsnapping aan het knellende keurslijf waarin zij als Haagse advocatendochter wordt gedwongen.

In haar territorium tussen duinrand en het Haagse Bos trekt vooral de villa van Piet.

Piet is een platvloerse vent die ongenood op alle buurtfestiviteiten verschijnt en rondvertelt dat hij zijn bokscarrière heeft moeten opgeven voor 'een wijf met het lijf van een panter'. Nora neemt het verhaal letterlijk en nu ze zelf door haar haargroei in een panter lijkt te veranderen, wil ze het dier weleens zien. Ze kruipt door de heg rond de villa, maar vindt alleen een

Baling

*De Panter
van Piet*

uitgestorven huis met gesloten gordijnen. Wanneer ze op een dag, kletsnat van de regen, in de tuin wordt betrapt, roept een vrouw haar binnen: 'Het was de Panter. Matgoud met donkere vlekken.' In een salon vol palmen en sofa's mag het meisje zich drogen.

Na dit eerste bezoek volgen er meer en al gauw voelt Nora zich thuis tussen de bewoners: Piet en zijn Panter maar ook een stel vrouwen van allerlei slag. Vooral met lady Godiva met nog langer lichaamshaar dan zichzelf kan het meisje het vinden. Doordat de twee regelmatig van kleren ruilen, raakt het meisje over haar schaamte heen zich bloot te geven. Nu het zomert, duikt ze zelfs met de vrouwen mee het achter het huis gelegen zwembad in. In het midden van het bad prijkt een fontein, een 'serpentijnmarmeren gewrocht dat dikke, waterspuwende kikkers, fluitspelende saters en nimfen met ten hemel geheven handen voorstelde'. Omdat Nora alleen 's middags kan komen, kan ze niet genieten van de gekleurde lampjes die het gevaarte 's avonds verlichten.

Maar op een nacht, wanneer haar ouders ieder apart elders logeren, grijpt Nora haar kans. Ze vindt de tuin echter in donker gehuld. Door een kier tussen de opbollende gordijnen ziet ze de dames in mannelijk gezelschap. Ook dokter Pilli en haar vader blijken van de partij. Het idee dat vader zich nu zo losjes amuseert terwijl hij haar thuis dresseert, maakt het meisje woedend. Helemaal omdat dit alles ook nog eens plaatsheeft op háár terrein! Ze gooit een van de fontein losgeraakte kikker door een vensterruit en zet de fontein in werking; de knop voor de lampjes kan ze niet vinden.

De gealarmeerde aanwezigen verschijnen op de drempel. Wanneer de Panter Nora probeert binnen te halen, krabt deze de vrouw in het gezicht: ze zal wel eens laten zien wie hier de panter is! De gasten, vader op de achterste rij, kijken toe. Dan schiet Nora door de heg en houdt ze zich in een greppel stil tot de volwassenen het zoeken opgeven.

*De meisjes
uit Marlot*

De zusjes Cateau en Emilie uit de chique Haagse villawijk Marlot ontdekten na de standaard bijbehorende opvoeding de sterkedrank. Inmiddels de vijftig gepasseerd zijn ze veranderd in zware alcoholisten met een zwervend bestaan. De tijd dat ze konden teren op eigen fortuin en dat van aanbidders, is allang voorbij. Toos en Mies heten ze nu. Bij Mies is intussen een onderbeen geamputeerd, haar andere been is zwart geworden. Niemand die nog iets met de dames te maken wil hebben.

Totdat een taxichauffeur in een koffiehuis dat de dames vroeger frequenteerden, vertelt dat hij de twee heeft gezien in een kapitaal pand aan de Scheveningseweg. Ze helpen daar eigenaar Jan bij het verbrassen van zijn fortuin, dat hij niet aan zijn neven

en nichten wil nalaten. Aangetrokken door de dure wijnen uit de kelder zoeken vroegere kennissen weer het gezelschap van de zusters.

Pas wanneer een vroegere legerkameraad van Jan een onverwacht bezoek aflegt, komt er een einde aan het festijn. Hij vindt zijn vriend dood in zijn fauteuil; ook met Toos is het niet al te best gesteld. Maar het betekent niet het einde van de zusters. Nog diezelfde zomer schijnen zij slapend in een kuil op het strand te zijn gesignaleerd, het hoofd op boodschappentassen gevuld met goedkope drank.

Interpretatie

Met de openingszin van het titelverhaal 'Op Scheveningen' zet Ruebsamen meteen de toon van de korte verhalen in *Op Scheveningen*. In slechts enkele woorden schetst de schrijfster het personage Koos; zijn karakter en sociale achtergrond laten zich onmiddellijk raden: 'Koos had de kleine in de kofferbak van zijn Mercedes gefrommeld, het lag niet in zijn natuur om slachtoffers op straat achter te laten.' Koos is een volkse jongen met een eigenaardige omgang met anderen; over het meisje dat hij van straat opraapt nadat hij haar heeft aangereden, spreekt hij als over een ding. Toch wekt de man de genegenheid van de lezer.

Aan deze tegenstrijdige leeservaring leveren inhoud, woordkeuze en stijl een bijdrage. De impliciete auteur is hier verantwoordelijk voor. Een aan de spreektaal ontleend woord als 'frommelen' maakt van de als penozefiguur neergezette Koos een onhandige goeierd die toch maar het beste met mens en dier voorheeft. En dat wekt sympathie bij de lezer.

Geschetste aanpak kleurt ook de overige verhalen die elk op zich weliswaar een afgerond geheel vormen, maar qua thematiek toch sterk samenhangen. In een hoog verteltempo, het kortverhaal eigen, wordt de inhoud op compacte wijze neergezet. De verhalen 'Op Scheveningen', 'Hoedje van plezier' en 'Baling' kennen alle de personale vertelsituatie, waarbij een terugblikkende, volgens chronologische lijn presenterende verteller in het eerste verhaal het perspectief soms aan Koos of zijn moeder Cootje afstaat en in de overige twee verhalen consequent bij respectievelijk dochter Lies en tiener Joost legt.

In 'De Panter van Piet' treedt het meisje Nora op als ik-verteller. 'De meisjes uit Marlot' wordt vanuit een wij-perspectief verteld, waarbij de 'wij' eerder observatoren van de levensgeschiedenis van de zussen Cateau en Emilie zijn dan dat ze er een serieuze rol in vervullen: ze zijn leden van de burgerij die zich na een wild leven hebben aangepast aan de heersende normen.

Genre

*Stijl/
Vertelsituatie*

Stijl

Ondanks het veelzeggende van de beginzin van ‘Op Scheveningen’ mag de zin niet als exemplarisch voor de stijl worden beschouwd. De zin is sec en droog, terwijl overige passages juist veelal op vergelijkingen steunen. Vaak vervullen dieren hierbij een rol. Zo heeft Lies volgens haar moeder een conditie van ‘een amechtig paard’ en drijft Anabel ‘als een matgouden walvis’ in het zwembad.

Breder uitgesponnen is de beschrijving van Scheveningen in het titelverhaal. Het dorp is uiteengevallen in enerzijds het oude vissersdorp met bewoners die tussen wal en schip zijn geraakt, en anderzijds een nieuw gedeelte, gericht op de moderne mens met geld:

Het bultige duin lag er aan het zuidende van de boulevard bij als een versteend fabeldier, de rug welfde zich hemelwaarts en de treurige, hangende kop was verlangend gericht naar de zee. Bouwvallige huisjes bespikkelden als wratten het lijf, de kop droeg een grijze hoorn, een granieten Gedenknaald, die aan iets herinnerde wat iedereen hier al lang was vergeten.

Vernieuwers waren al jaren bezig de oude badplaats een kunstgebit in de kaken te schuiven, van hagelwitte woontorens en glinsterende gebouwen. Keek je nu vanaf zee naar haar verondersteld verjongde glimlach dan zag je de vertrouwde mummelmond opengesperd in een ontdane grijns. In de hoek rechtsboven prijkte tussen de paarden nog altijd de rotte kies.

*Thematiek /
Plaats van
handeling*

Het beeld schetst twee botsende werelden, waarbij de oude het moet afleggen tegen de nieuwe. Dergelijke beschrijvingen sieren ook de andere verhalen. Zo staan de keurige huizen in de chique Haagse buurten met hun aangeharkte tuinen vol gekortwiekte struiken tegenover Piets moderne villa die schuilgaat achter een hek en een verwilderde haag. De beelden staan symbool voor het door regels geknotte leven van de beau monde en dat van de onderklasse die zich aan weinig stoort; per definitie ligt de sympathie van de verteller bij de laatste.

Vrouwen als Lies, Toos en Mies – ooit Alice, Cateau en Emilie – vinden het niet erg dat ze uit de boot zijn gevallen: ze verkiezen vrijheid boven verstikking en hullen hun uitgedijde lijven liever in trainingspakken en voden dan in de fijne jurkjes die ze als meisjes droegen. In zo’n Haagse jeugd was het trouwens ook niet alles klatergoud wat er blonk: achter de façade van Ludmila’s modieuze hoedenwinkel bijvoorbeeld ging karigheid schuil, omdat veel klanten niet betaalden.

Vanuit het gezichtspunt van de gegoede burgerij zijn dames als Lies, Toos en Mies een toonbeeld van aftakeling en verval, uit het gezichtspunt van de onderklasse is de bovenklasse

hypocriet. Hypocriet zijn zeker de wij-vertellers uit 'De meisjes uit Marlot', de vroegere kennissen van Cateau en Emilie die op een gegeven moment afstand hebben genomen maar zich de twee weer herinneren wanneer die toegang krijgen tot een kelder vol kwaliteitswijnen.

Maar ook de (nog) niet aan hun klasse ontvallen tieners Joost en Nora maken al kennis met die huichelarij. Nadat de eerste zich op zijn kamer heeft teruggetrokken, bemerkt hij dat zijn moeder het in de ruzies met zijn vader prima zonder hem kan stellen. De tweede moet ontdekken dat haar keurige vader net als zij de weg kent naar Piets villa, nota bene gewoon via de voordeur! Hij heeft zich daarmee op het terrein begeven dat Nora expliciet als het hare beschouwde, een schuilplaats vol wonderen als een huis uit een gothic novel waar slechts uitverkorenen toegang toe hebben. Dat het om een bordeel gaat, lijkt haar te ontgaan.

Tegelijkertijd betekent Nora's ontdekking ook verlies van eigen handelen: voor haar zullen haar eigenzinnige uitstapjes nu wel voorbij zijn. Ze is hierin vergelijkbaar met Cootje, die de zeggenschap over huishouden en zoon Koos moet afstaan aan een buitenlandse nieuwkomer: 'Het ging er bij hun nu aan toe als in een kasteeltje. En haar was tegelijkertijd de kroon van het hoofd gestoten.'

Voor een aantal personages is wraak een optie. Joost, boos over de onderdrukking van zijn moeder en de brutaliteit van Bekkie, wier ongevraagde slokje uit zijn bierblikje hem aan zijn moeder herinnert die in de keuken uit de pannen voorproeft, weet zich nog net in te houden. Maar Lies duwt in een opwelling moeder het raam uit. In tegenstelling tot Joost, die zijn eigen rijk op zijn tienerkamer heeft, heeft zij haar complete leven en de daarbij horende omgeving moeten opgeven. Haar ontworsteling aan de tirannie van haar moeder was tenietgedaan, haar vriendin het huis uit gejaagd, haar meubels vervangen door vitrines vol vergane hoedjes.

Met de val van de oude vrouw uit het raam heeft het einde van 'Hoedje van plezier' iets burlesks. Het gebeuren staat haaks op de tot dan toe vrij subtiele beschrijving van de verhouding tussen moeder en dochter:

Stijl

[...] met onhandig gewapper van wijde, nutteloze mouwen en in een draaikolk van zijden rokken, fladderde Ludmila van driehoog naar beneden; het duurde nog uren voor ze aankwam. Lies had alle tijd om bedroefd te denken: als Freds dikke stinkende citroengeraniums hier nog hadden gestaan had dit nooit kunnen gebeuren. Na al die uren van stilte gaf het nog een lelijke, doffe klap. De aardbol scheen er even van te haperen, maar draaide toen rustig verder.

In 'De Panter van Piet' vinden we een ander voorbeeld van deze stijl, in de beschrijving van de elegante Haagse achtergrond waar-
bij Piets platte woorden schril afsteken:

Eens moesten op een zondagmiddag in het witgelakte biedermeierpaviljoen, waar theeroosjes door de ramen naar binnen gluurden en waar het doorgaans gezellig en briljant toeging onder een klein glaasje, de verzamelde dames en heren van Piet vernemen dat zijn glorieuze bokscarrière de grond in was geboord door een wijf met het lijf van een panter en een kut als een bosorchidee.

Het beeld toont qua inhoud en woordkeus haarfijn de discrepantie tussen de huichelachtige gemaniëerdheid van de elite en de kordate eerlijkheid van de onderklasse.

Context

Eenieder die de verhalenbundel *Op Scheveningen* opslaat, weet meteen met een werk van Ruebsamen te maken te hebben. Bijna heel haar oeuvre wordt bepaald door de thematiek van verval en oud-worden, van verlies van zeggenschap over zichzelf. De voorkeur gaat daarbij uit naar de leden van de kansloze onderklasse die in tegenstelling tot die van de upper class schaamteloos tonen wie zij zijn. Drankverslaafde vrouwen-op-zekere-leeftijd spelen vaak een hoofdrol. Door deze basisthematiek vormen de verhalen van Ruebsamen een samenhangend geheel. 'Olijfe' uit de verhalenbundel *De ondergang van Makarov* (1971) vertoont bijvoorbeeld sterke overeenkomsten met 'De meisjes uit Marlot'.

Buiten haar eigen oeuvre is Ruebsamen minder makkelijk te vergelijken; nooit heeft de schrijfster zich bij een bepaalde groepering aangesloten. Desondanks past zij tussen de auteurs van realistisch proza die opkwamen vanaf de eerste helft van de jaren zeventig van de vorige eeuw. In hun romans en verhalen behandelen deze de besognes van het dagelijks leven. Men denke aan schrijvers als Heere Heeresma, Maarten Biesheuvel en Mensje van Keulen. Hun voorbeelden waren Nescio, Willem Elsschot, Gerard Reve en Simon Carmiggelt. Ook Ruebsamen heeft verschillende keren haar bewondering voor Elsschot uitgesproken. Als andere inspiratiebron noemt ze Frans Kafka.

Bij een verhaal als 'De Panter van Piet' kan men wegens het gothic element met de bijbehorende spanning bovendien naar Renate Dorrestein verwijzen, die in haar roman *Een sterke man* (1994) beeldhouwster Barbara Vrijman enige tijd in een geïsoleerd Iers landhuis laat verblijven.

Waarderingsgeschiedenis

Op Scheveningen werd goed ontvangen. Onvoorwaardelijk positief oordeelden critici als Wim Vogel, Aad Nuis, P.M. Reinders en Nico Keuning. Het zijn vooral de stijl, de bijzonder personages en de sfeertekening die deze recensenten aanspreken. Het best laat hun oordeel zich samenvatten in citaten uit de recensies van Nuis en Reinders.

Nuis prijst de stijl van de schrijfster, '[...] een soepele conversatiestijl die zich feilloos aanpast bij het idioom van haar personages, zonder dat te overdrijven tot een karikatuur.' De criticus concludeert:

Dat deze betrekkelijk eenvoudige verhalen zo geslaagd zijn, komt behalve door de stijl waarschijnlijk doordat ze nergens geforceerd zijn – ze dringen zich niet op als diepzinnige literatuur en evenmin als opgelegd amusement. Bovendien is de schrijfster duidelijk op haar heldinnen gesteld. Ze laat ze in hun kleine waarde, zet ze niet voor schut en gebruikt ze ook niet als stok om de burgermaatschappij mee te slaan.

Reinders schrijft:

Helga Ruebsamen beschrijft dit alles op een toon en in een stijl die aan geen andere schrijver iets te danken heeft. Haar taalgebruik zit even vol verrassende wendingen als de verhalen zelf. Conventionele zinnen en idiosyncratische uitdrukkingen wisselen elkaar op volkomen onverwachte wijze af en buitelen over elkaar heen. Wie deze verhalen realistisch noemt, moet er wel meteen bij zeggen dat er voortdurend flitsende uitschieters zijn in de richting van absurdisme, en wie het heeft over de tegenstelling tussen conformistisch en onaangepast mag niet verzuimen te melden dat er niets wordt aangeprezen en dat, al worden er scherpe pijlen afgeschoten op schijnheiligheid en corruptie, er nooit sprake is van moraliseren. Het zou me verbazen als wie dan ook zich een ogenblik bij deze verhalen zou vervelen.

Andere critici voegen aan hun overigens positief oordeel een kritische noot toe. Koos Hageraats meent dat de verhalen soms wat voorspelbaar zijn. Doeschka Meijsing ervaart 'Baling' als clichématig, waardoor het detoneert tussen de andere verhalen. Voor Gerrit Jan Zwier is dit verhaal, vanwege het prachtige portret van vis- en frietverkoopster Bekkie, juist mooi. Voor hem haalt 'De Panter van Piet', dat naar zijn smaak te lang is uitgesponnen, het juist niet bij de andere verhalen.

Het meest negatief oordeelt Hans Warren. Warren vindt de aanpak van de auteur zeker geen maniertje, maar meent wel dat niet elk verhaal een gaaf geheel vormt. Over Ruebsamen schrijft hij: 'Ze is inventief, maar compositie is niet haar fort.' Vooral 'Op Scheveningen' en 'De Panter van Piet' rammelen hem qua stijl en opzet te veel. 'De meisjes uit Marlot' daarentegen kan wel zijn goedkeuring wegdragen; het slotbeeld van de twee zussen in een kuil op het strand vindt hij prachtig. 'Baling' acht hij niet het markantste verhaal maar wel het beste uit de bundel. Na al deze opmerkingen sluit Warren zijn recensie toch af met: 'Al met al is Helga Ruebsamen's come-back zeker de moeite waard.'

Secundaire literatuur

- Koos Hageraats, Het non-conformisme van Helga Ruebsamen: liever dronken dan normaal. In: *De Tijd*, 30-9-1988.
- Doeschka Meijsing, Hilarisch mededogen. In: *Elsevier*, 8-10-1988.
- Gerrit Jan Zwier, Bouwsel van taal. In: *Leeuwarder Courant*, 14-10-1988.
- T. van Deel, Boeken. In: *Trouw*, 29-10-1988.
- Wim Vogel, Eigengereide individuen: Vitale verhalen van Helga Ruebsamen. In: *Vrij Nederland*, 29-10-1988.
- Aad Nuis, Meisjes van Vijftig: de terugkeer van Helga Ruebsamen. In: *de Volkskrant*, 18-11-1988.
- Mariëlle Osté, De vrouwen van Helga Ruebsamen gaan tragisch en in grootse glorie onder. In: *Utrechts Nieuwsblad*, 1-12-1988.
- P.M. Reinders, Aan de kant van het onkruid. In: *NRC Handelsblad*, 9-12-1988.
- Ben Haveman, Waar de bohème statig en sierlijk het leven uit walste. In: *de Volkskrant*, 9-12-1988. (interview)
- Nico Keuning, Nieuwe verhalenbundel Helga Ruebsamen: vervagende schittering van een sprookje messcherp weergegeven. In: *Haarlems Dagblad*, 12-1-1989.
- Hans Warren, Helga Ruebsamen is terug met bizarre verhalen. In: *Provinciale Zeeuwse Courant*, 28-1-1989.
- Willy Cornets de Groot, [Over *Op Scheveningen*]. In: *Trix nieuwsbrief*, nr. 1, februari 1989, pp. 3-4.
- Rosemarie Buikema, Een bundel vol compromisloze vrouwen: de krachtige stijl van Helga Ruebsamen. In: *Surplus*, nr. 1, maart-april 1989, p. 8.
- Marjo van Soest, 'Ik wil oud worden op de manier van Colette, niet zoals Greeg': voor Helga Ruebsamen is het schrijven of leven. In: *Opzij*, nr. 10, oktober, jrg. 20, pp. 48-51. (interview)
- Yves van Kempen, Mensen zonder maskers. In: *Bzzlletin*, nr. 224, maart 1995, jrg. 24, pp. 3-9.
- G.F.H. Raat, Helse luister. Over de stijl van Helga Ruebsamen. In: *Bzzlletin*, nr. 224, maart 1995, jrg. 24, pp. 12-18.
-

Els Broekema, Moeders zijn loeders. Navrante familieverhoudingen in het werk van Helga Ruebsamen. In: *Bzzlletin*, nr. 224, maart 1995, jrg. 24, pp. 55-59.

Asing Walthaus, 'Amsterdam, als het een zee had, dan zat ik er al'. In: *Leeuwarder Courant*, 23-II-1994. (interview)

Martje Breedts Bruyn, 'Mijn herinneringen zijn als kraaien'. In: *Vrij Nederland*, 15-II-2003. (interview)

—

